միլիցիա պահել։ Ահա Ֆրանսիայի ամենաարմատական կուսակցութեան տենչանքները, desiderata-ն։

Լ. Ս.

Սանասարեան վարժարան.

Այս պահուս, երբ Սանասարեան վարժարանի Կ. Պոլսոյ խնամակալութեան սեղանի վրայ կը գտնուի Էրզրումի տեղական Հոգաբարձութեան մատուցած քանամեայ տեղեկագիրը, որուն ուսումնասիրութեամբ կը զբաղի խնամակալութիւնը և միեւնոյն ժամանակ խորհրդակցութիւններ տեղի կ'ունենան այդ հաստատութիւնը՝ Խարբերդ Սորսորի վանքը տեղափոխելու, կ'արժէ որ լուրջ և անկողմնակալ ոգւով պարզուի Սանասարեանի արդի վիճակը և կարուկ տնօրինութիւններ ըլլան միանգամ ընդ միշտ բառնալու տրտունջի առիթներն ու վարժարանը իր անունին և նպատակին համապատասխանող դիրքի մը վերածելու, ինչ որ ամէնուս բաղձանքն ու փափաքն է միակ։

Ազգային թերթերու մէջ, Սանասարեանի շուրջ՝ բաւական թեր ու դէմ հրատարակութիւններ և կարծեաց փոխանակութիւններ եղած են ասկէ առաջ. մասնաւորապէս «Բիւզանդիոն», «Արեւելք» և «Սուրհանդակ» զբաղեցան այդ խնդրով. «Բիւզանդիոն»-ի դիրքը յարձակողական և «Արեւելքին»-ը պաշտպանողական գտած եմ ընդհանուր գիծերու մէջ, և որչափ կրցած եմ ըմբռնել, այդ երկու թերթերն ալ չափազանցութեան դիմեցին. մէկը ջանաց վարժարանը կատարելութեան զէնիթը բարձրացնել և միւսը գուն գործեց անկերպարանութեան նատիրը իջեցնել. փոխանակ ուղղակի վէրքերն ու անոնց դարմանները շօշափելու, անձնական հաշիւներով և կիրքի երանգներով խճողեցին ու որակեցին իրենց բոլոր տեսութիւնները և ըստ այնմ հիւրընկալեցին թղթակիցներու յօդուածները և քննադատութիւնները. պէտք է խոստովանիլ սակայն որ «Սուրհանդակ»-ի յօդուածները գոհունակութեամբ կարդացուեցան, որովհետեւ վարժարանին բարւոքումը միայն կը նշմարուէր անոնց մէջ՝ կէտ նպատակի։

Մտադրութիւն չունինք այդ անցեալ հրատարակութիւններով զբաղելու, որոնք, վերջապէս ինչ ձեւի տակ ալ ընդունելու ըլլանք, սա ճշմարիտ է թէ՝ Սանասարեան վարժարանին թերի և բարեփոխելի կողմեր ունենալը ծանօթացու-

ցին ազգին։ Մեր նպատակն է պարզապէս, որչափ կարելի է ամիսի ձեւի մը տակ, վարժարանին արդի վիճակը նկարագրել usույգ և իրական պատկերացումով մը, որպէզի կեդրոնի խնամակալութիւնը՝ իր յաւաջիկային ընելիք անօրինութիւնները որոշէ՝ դպրոցին ՃՇՄԱՐԻՏ վիճակը նկատի ունենալով, և ոչ թէ միայն հաւատք ընծայելով մատուցուած տեղեկագրին պարունակութեանը, որ բնականօրէն խմբագրուած պիտի ըլլայ միշտ ի նպաստ պատասխանատու մարմնոյն և որուն մէջ պերճախօս թիւերը, ցայտուն նկարուն բացատրութիւնները, վարդագոյն պատկերները չեն որ կը պակսին արդիւնք ըլլալով քարտուղարհաշուակալին վեցամեայ քրտնաթոր աշխատութեան և տքնութեանց։

Վարժարանին արդի վիճակը պարզելէ առաջ, կարեւոր կը գտնեմ յետադարձ ակնարկ մը։

Սանասարեան հաստատութիւնը այսօր 20 տարուան գոյութիւն մը ունի և տարիներու այս ընթացքին մէջ ունեցած է 110 ընթացաւարտ, 95-ը ուսումնական բաժնէն և 15-ը արհեստագիտական. խնդիրը՝ ոչ այնչափ քանակին վրայ է (թէեւ այդ ալ պէտք է որ ունենայ իր կարեւորութիւնը), որչափ որակին. կը փափակինք և կը պահանջենք իսկ գիտնալ թէ՝ այդ 110 շրջանաւարտները ուր են, ինչով կը պարապին և ինչ դիրք գրաւած են հայ հասարակութեան մէջ. բարերար հիմնադրին նպատակը իրագործուած է արդեօք յանձին այդ ընթացաւարտներուն. սպասելով որ մատուցուած Տեղեկագիրը գոհացում տայ մեր այս հետաքրքրութեան, փութանք ըսել թէ՝ տարուէ տարի Հիւանդանոցի Ընդարձակ Օրացուցներուն հաղորդած տեղեկութիւնները այս առթիւ շատ անգոհացուցիչ են. մենք կ'ուզենք իմանալ թէ՝ ի բաց առեալ 2—3 ընթացաւարտ, որոնք այսօր իրենց մայր վարժարանին մէջ կը պաշտօնավարեն և հակառակ լրագրական քննադատութեանց՝ իբրեւ ուսուցիչ, ունին ըստ բաւականին արժանիք, (բայց չմոռանանք թէ՝ ասոնք իրենց ուսման ընթացքը կատարելագործած են արտասահմանի մէջ և օժտուած բնաձիր ընդունակութեամբ) մնացեալները ուր կը գտնուին. Իզմիրէն և Վանէն առնուած տեղեկութիւնները նպաստաւոր հանգամանքով չէր որ փայլեցան. Երզընկան, Ֆոլի, Տրապիզոն՝ դեռ Սանասարեանց մը չունեցան իրենց թոշակաւոր և ձրիավարժ ղրկած սաներուն մէջ. և մանաւանդ այս 20 տարուան մէջ կը պահանջենք հասկնալ թէ՝ հանգուցեալ բարերարին ձրիավարժ գիշերօթիկները՝ հարազատ որդեգիրները, որոնք պարտաւոր պէտք էր որ ըլլային իրենց ծննդավայրին մէջ մէյմէկ ուսման ջահ հանդիսանալ, ուր է իրենց արձակած

լոյսը և ՝ն է այն ձիավարժը որ կրցած է իր գաւառին կրթական ղեկավարը ըլլալ։

Կրնանք մատնանիշ ընել համաստիճան ծրագրով ազգ. ու օտար ուրիշ հաստատութիւններ, որոնք Սանասարեան վարժարանէն թերեւս պակաս իսկ տարեծախսով և աւելի քիչ տարիներու մէջ, ընթացաւարտներ տուած են ազգին՝ որոնք այսօր հրապարակի վրայ անուն ունին ու կը փայլեն իբրեւ վարդապետ, քարոզիչ, հրապարագիր, ուսուցիչ, լեզուագէտ և վերջապէս գործի, մտքի ու զրչի տէր մարդ. ինչու նոյն արդիւնքը ցոյց չպիտի տար նաեւ Սանասարեան վարժարանը՝ իր 20 տարուան գոյութեամբ, իր 4000 լիրա տարեծախսով, իր մասնագէտ, կարող և համալսարանական մանկավարժ ուսուցիչներով. կարի ուշադրաւ է այս պարագան, որ թէեւ տխուր բայց անհակառակելի ճշմարտութիւն մըն է. և իբր արդիւնք՝ ունի իր պատճառները, որոնց բարձումը անհրաժեշտ է այլեւս։

Անշուշտ Սանասարեան դպրոցը տուած է ազգին գրել. կարդալ և հաշուել գիտցող ընթացաւարտներ, ինչ որ ամէն վարժարան ալ կու տայ քիչ թէ աւելի չափով մը և այդքան արդիւնք Էրզրումի դպրոցները եւս ունին, որոնց 2000-է աւելի ուսանողներուն համար սակայն՝ տարին հազիւ 900 ոսկի կը ծախսուի. ոչ ոք կը մեղադրէ զիս եթէ 5 լիրայի համար տարեկան կէս լիրա շահով մը բաւականանամ, բայց նոյն շահը 500 լիրայի վրայ, ապշեցնող տխմարութիւն մը չը՞ պիտի համարուի։

Այս պարզ տեսութիւնները կը հաստատեն թէ՝ Ազգին շատ սիրելի եղող կրթական այդ հաստատութիւնը մինչեւ հիմա օգտակար եղած չէ այնքան՝ որքան կրնար ըլլալ իր բացայայտ դիւրութիւններուն շնորհիւ. և միթէ սխալո՞ծ կ'ըլլամ, եթէ ըսեմ թէ Միացեալ նախակրթարանները իրապէս աւելի արդիւնաւոր հանդիսացան, քան Սանասարեան վարժարանը՝ որ գերմանական միջնակարգ վարժարանաց համապատասխան ծրագիր մը ունենալով հանդերձ, կարող դասատուներ չկրցաւ հայցնել գաւառներուն։

Գանք արդի վիճակին։ Ինչպէս յայտնի է, վարժարանը կը գտնուի ընդարձակ պարտէզի մը մէջ. շէնքը՝ իբրեւ գիշերօթիկ վարժարան, առողջապահական տեսակէտով ունի իր թերի կողմերը. ննջարանը համեմատական չէ իր պարունակած թուոյն ընդարձակութեամբ և օդաւէտութեամբ. մահճակալները խիստ իրարամերձ են, և անկողիններուն մաքրութիւնը քննադատելի. նոյն անպատեհութիւնը կը նշմարուի նաեւ սեղանատան մէջ՝ ուր տախտակները կը կարօտին միշտ օճառաջրով լուացման։

Դասարաններէն մէկ քանին զուրկ են բաւարար հանդամանքէ և կը տեսնեն աշակերտները խճողուած ու օդը ապականած։ Իսկ ամենամեծ անպատեհութիւնը, զոր հարկ է շեշտել, միեւնոյն շրջափակին մէջ տեսուչներէն մէկուն բնակութիւնն է. դիշերօթիկներուն մէկ մասը այդ յարկին մէջ կը գտնուի և ակամատես կ'ըլլայ ուսանողական կեանքին հակասող երեւոյթներու. հոն խրախճանութիւններ կը սարքուին, հացկերոյթներ կը տրուին, բաղդախաղի, պարի՝ մասնակցութեամբ տիկիններու և օրիորդներու, տեսարաններ կը պարզուին. այս ամէնը՝ եւրոպական ճաշակ և կենցաղավարութիւն ունեցող ընտանիքի մը համար թերեւս վայելուչ կրնան համարուիլ, բայց գաւառացի ուսանող պատանիներու մտքերուն վրայ թէ ինչ կարդի տպաւորութեանց ծնունդ կու տան և որքան կը ջլատեն ուսանելու եռանդը, դժուարին չէ գուշակել։ Զենք ուզեր ծանրանալ այս կէտին վրայ, խորհելով թէ՝ վարժարանը տեղափոխելու խորհուրդը պիտի իրագործուի և ինքնին վերջ գտնեն յիշուած անպատեհութիւնները։

Այդ տեղափոխութեան օգուտները ակներեւ են և բազմադիմի։ Նախ որ Կարնոյ ազգ. մանկտին պիտի ազատի այն դժնդակ կացութենէն, որուն ենթարկուած է դպրոցներու անբաւականութեան պատճառաւ, մանաւանդ երկրաշաժէն ի վեր։ Երկրորդ՝ Կարնոյ մէջ յարանուանութիւնք աննշան դեր մը ունին և ազգ. դպրոցները լաւ կազմակերպութեամբ մը կրնան թուամբ կանգնիլ անոնց հոսանքին դէմ, մինչդեռ Խարբերդ՝ Բողոքականութիւնը հակայաքայլ յառաջդիմած ըլլալով, իր գոլէճներով և կրթական ու կրօնական զանազան հաստատութիւններով կը սպառնայ ամբողջապէս կուլ տալ մեր եկեղեցին ու տոհմային դաստիարակութիւնը։ Սանասարեան վարժարանը կրնայ այդ օտար տարրերը չէզոքացնել ու մրցիլ անոնց դէմ, պայմանաւ սակայն որ Խարբերդի մէջ ալ չունենայ հիմակուան ուղղութիւնը, զի այդ պարագային՝ ապահովաբար գոլէճին ստորադաս ըլլալէ զատ ուրիշ առաւելութիւն մը չպիտի ներկայացնէ։ Երրորդ՝ հաստատութիւնը Խարբերդ փոխադրուելով, այլ և այլ դաւառներէ մեծ թուով թոշակաւոր աշակերտ պիտի կրնայ ունենալ, որովհետեւ ծնողք թէ նիւթապէս և թէ պարոյական տեսակէտով՝ դիւրութիւն և յօժարութիւն պիտի ունենան իրենց զաւակները Խարբերդ ղրկելու։ Չորրորդ՝ ամտեսապէս ալ Խարբերդ առաւելութիւններ պիտի ընծայէ և թերեւս վարժարանը իր ներկայ տարեծախսով կարողանայ հոն իր ձրիավարժներուն թիւը կրկնապատկել և թոշակաւորներուն տարեվճարը 20 լիրայէն 10—15-ի իջեցնել։ Հինգերորդ՝ թէ ուսանողները, վանա-

կան մթնոլորտի մը տակ, ի հարկէ սեփական, չատ աւելի միջոց պիտի գտնեն նուիրուելու իրենց գործին, մինչ Երզրումի մէջ պաշտօնեաները կեանքի յարաբերական պէսպիսութիւններով առլցեալ և աշակերտները նոյն շփումներով մտաղբաղ կ'ըլլան և յաճախ կը խանգարուի ուսմնողական կեանքին ներդաշնակութիւնը, մերթ կամայական և մերթ ակամայ արգելքներ կը բաղխին պարտաճանաչութեան. վերջապէս մենք կը խորհինք թէ՝ Խարբերդի մէջ քիչ անգամ պաշտօնեաները հարկ լուծանէ զօրեցն ըսելով իրենք զիրենք չմեղացնելու պէտքը պիտի զգան։

Սանասարեան վարժարանի աշակերտներուն ընդհանուր թիւը այս տարի 170 է. 105 գիշերօթիկ և 65 ցերեկեայ. ձրիավարժներու թիւն է 15 գիշերօթիկ և 22 ցերեկեայ. արդ՝ ինչպէս կարելի է համաձայնեցնել հիմնադիր բարերարին կանոնագիրը այս ցուցս իրականութեան հետ, երբ կը տրամատրէ որ գիշերօթիկ ձրիավարժներու թիւը առնուազն 30 ըլլայ. ասիկա նոր բան մը չէ սակայն. վարժարանը 1900-ին 11 Սանասարեան գիշերօթիկ սաներ ունեցած է (տես Ընդարձակ, Օրացոյց ազգ. Հիւանդանոցի 1901 էջ 420). հաւանականաբար այս կանոնագրական զեղծումը ուրիշ տարիներ ալ տեղի ունեցած է և մենք չենք գիտեր թէ ինչ արդարացում կրնայ ունենալ սպասելով որ տեղեկագիրը իր հրատարակութեամբ ծանօթացնէ ու պարզէ մեզ այս գաղտնիքը, պէտք է ըսենք թէ ցերեկեայ ձրիավարժի կարգադրութենէն ՄԻԱՅՆ Կարինցին է որ կ'օգտուի, Կարինցին՝ որ 22 այս կարգի ձրիավարժ ունենալէ զատ՝ գիշերօթիկ ձրիավարժներ ալ ունի. արդարութիւնը չէր պահանջեր արդեօք որ Կարին ալ նկատուէր ի շարս միւս գաւառներուն և ըստ այնմ համեմատական ձրիավարժ սաներ առնուէր. և փոխանակ այդ 22 ցերեկեայ ձրիավարժներուն աւելի ուղիղ չէր ըլլար և համաձայն բարերարին կամաց որ այլ և այլ տեղերէ 6—7 ձրիավարժ գիշերօթիկ ընդունուէր և տեղացող խնդրագրերուն՝ «ձրիավարժից թիւը լրացած է» սովորական դարձած պաղ բանաձեւը քիչ մը պակաս գործածուէր։ Եւ եթէ անգաղտնապահութիւնը ունենանք յայտնելու թէ՝ այդ 22 ցերեկեայ ձրիավարժներուն մէջ կը գտնուին այնպիսիներ ալ, որոնք կարող էին 6 լիրայի տարեթոշակը վճարել, ինչ պիտի պատասխանուի մեզ. թերեւս առարկուի և կ'առարկուի ալ, թէ ազգապատկան կալուածները Սանասարեանի յանձնուած են չնչին վարձքի մը փոխարէն. մենք չենք գիտեր թէ տրուած վարձքը չնչին է թէ ոչ, բայց այդ պարագան չարդարացներ ընաւ որ ի նպաստ Կարնեցւոյն ուրիշ տեղերու մանկրուոյն զրկանքներ ըլլան, թող թէ Սանասարեանի ծախքով

հակայ չէնք մը ալ կառուցուած է վարձու տրուած կալուածին մէջ որ կը վերաբերի Կարնեցւոյն։

Տեսնենք քանի տարուան մէջ այլ և այլ գաւառներէն ինչ համեմատութեամբ և որչափ ձրիավարժ ընդունուած է Սանասարեան վարժարանը և գործադրուած է արդեօք բարերարին կամքը. հարկաւ Խնամակալութեան մատուցուած տեղեկագիրը կը պարունակէ այս տեղեկութիւնները։

Սանասարեանի կրթական պաշտօնեաներուն ներկայ թիւն է 17. Պ. Գ. Աբուլեան, կը դասախօսէ՝ Պատմ. աշխրհգ. Գերմ. ամսաթոշակ 18 Օսմ. լիրա. Պ. Ե. Մատաթեան՝ գերմ. բնապատմ. 18 լ. Պ. Ս. Սողիկեան՝ Կրօն. Ֆրանս. դաշնակ, 18 լ. (այս երեքը հաւաքական պատասխանատուութեամբ կը վարեն Տեսչութեան պաշտօնը և իրենց զաւակներ ձրիավարժից կարդն են) Պ. Ժ. Գրէսթէ՝ ֆրանս. գծգր. 12 լ. Պ. Ա. Խաչատուրեան՝ պատմ. և եկեղց. պատմ. հայերէն. 10 լ. Պ. Դ. Ուսիկեան՝ ուսողութիւն 9 լ. Պ. Ն. Թոթվայեան՝ օսմաներէն և ֆրանս. 10 լ. Պ. Գ. Գառնակերեան՝ կոպղարարութիւն, 5 լ. Պ. Տ. Բրուտեան՝ մատակարար, 6 լ. Պ. Ա. Աւետիքեան՝ քարտուղար, 4 լ. Պ. Գ. Ղոյինեան՝ ջութակ, երգ, կրօն. աշխրհգր. 5 լ, Պ. Գ. Ճիյէրճեան՝ բնագիտ. տիեզերգր. և արհեստապետ քիմիական բաժնին՝ 6 լ. Պ. Ս. Աղապալեան գերմ. թուաբ. և արհեստապետ կահգրծ. կոպղր. 6 լ. Պ. Ա. Վահանեան՝ կահագործ, 5 լ. Պ. Վ. Գուլումճեան՝ օգն. պատմ. 1ուկէս լ. Պ. Ե. Պէզրճեան՝ օգն. թուրք. գեղգր. ջթկ. 1ուկէս լ. Պ. Վ. Քէպապճեան՝ օգն, հայ. բնպատմ. 1. (վերջին 7 պաշտօնեաները դպրոցին ընթացաւարտներն են)։ Ասոնցմէ զատ՝ վարժարանը ունի այցելու բժիշկ մը, որն կը վճարէ ամսական 3 լ. կրթական պաշտօնէութիւնը ամբողջութեամբ մնայուն դասախօսի հանգամանքը ունի։

Ինչպէս կը տեսնուի, ուսումնական բաժնի ուսուցիչներն են թուով 13. ասոնց աւանդած շաբաթական դասաժամերուն համագումարն է 209 (այս հաշուէն դուրս կը մնան երգ, մարմնամարզ, դաշնակ կամ ջութակ և կամաւոր ֆրանս. կամ գերմ. շաբաթական 36 ժամ) ըսել է միջին հաշուով իւրաքանչիւր մնայուն ուսուցչի շաբաթական աշխատութեանց բաժինն է 16 ժամ։ Սոյն 17 պաշտօնէից կը վճարուի տարեկան 1632 լիրա. վարձքի, բժշկին, ծառաներուն և ուրիշ մանր ծախքերուն ալ յատկացուր 368 լիրա մերձաւորաբար, կ'ունենաս 2000 լիրա, ուրկէ կը հասկցուի թէ գիշերօթիկ և ցերեկեայ աշակերտաց համար կը ծախսուի գրեթէ 2000 լիրա։ Ամբողջ տարեծախսը արդէն յայտնեցինք թէ կը յանգի 4000 լիրայի, որուն 1200 լի-

րան կը գոյանայ հիմնադրին հասոյթէն, 22 լիրա Ալիանս Ֆրանսեզէն, աւելի քան 2000 լիրա թոշակներէ, իսկ տարեկան բացը կը գոցուի հիմնադրին ձգած դրամագլխով։ Պաշտօնէից ամսականներն ու աշխատութեանց ժամանակը և որակը, դպրոցին ծախքի քանակն ու բնութիւնը համառօտապէս ցոյց տալով կը բաւականանամ. ընթերցողին կը թողում քննել և դատել թէ՝ գործք և վարձք, պէտք և ծախք ինչ չափով և աստիճանով զիրար կը հաւասարակշռեն։ Երբ հրատարակուի Տեղեկագիրը՝ բնականաբար մեզի պիտի պարզէ մանրամասնութիւններ վարժարանին ելևմտից։

(«Մաղիկ» №№ 289 և 290).